

Vårt att vårda

Svenska språket i akademiskt perspektiv

Sture Allén, professor emeritus i språkvetenskaplig databehandling

När jag i somras föreläste på en kurs för studenter som läser svenska vid utländska universitet, kom en representant för en baltisk skoltidning och bad om en intervju. Den första fråga hon ställde var: ”Varför är svenskan så populär i Europa?” I mitt svar tog jag upp svenskans stora uttryckskraft, grundad på det enorma ordförråd språket har samlat på sig genom århundradena. Men jag pekade också på några av de fakta som följer.

Med sin tusenåriga historia som självständigt språk är svenskan väl etablerad i både skrift och tal. Därmed tillhör den en exklusiv grupp bland jordens språk. I egenskap av riksspråk har svenskan en central roll i nationens liv som en förutsättning för vår demokrati, där i och för sig också andra språk kan höras men där inget annat är tillgängligt för alla. Svenskan är bäraren av vår kultur och vårt samhällsliv och fungerar därigenom som nationens minne. Den är ett av EU:s officiella språk och det ena av Finlands officiella språk. Den är genom forskningens insatser ett av världens allra bäst beskrivna språk. Till detta kommer alltså, att det bedrivs studier och forskning i svenska vid en lång rad utländska universitet.

Mycket av det jag har sagt ger goda skäl att vårda den svenska språkskatten. Därutöver finns det en rad mer speciella sätt att förhålla sig. I en uppsats i festskriften till Bertil Molde för en tid sedan tog jag fram några huvudtyper.

Styrka

Den första typen innefattar språkvetenskapliga motiveringar. Dit hör framför allt principen om ändamålsenlighet, den funktionella inriktningen, som främjar det som samtidigt är lätt att säga och lätt att förstå. Det finns också en yrkesmässigt motiverad språkvård. Den gäller auktorisering och

standardisering av fackspråkliga termer, något som gagnar effektiviteten i näringslivet och förvaltningen. I anslutning till det är det skäl att uppmärksamma en relativt ny typ, den kommersiellt grundade hållningen. I det fallet kan man urskilja ett väsentligt inslag av säljfrämjande åtgärder. Det tydligaste exemplet har varit postens kampanj ”Skriv som du talar”, som knappast hade satts i verket om man inte hade väntat, att den skulle leda till ökad försäljning av frimärken, kuvert osv. Till de nu nämnda har kommit politiska motiveringar av olika slag. Här har vi främst demokratismen med honnörsord som jämlikhet och tolerans. Inte minst har förenklingen av byråkratiskt språk kommit i förgrunden. För egen del har jag velat lägga till en i djupare mening humanistiskt motiverad språkvård. Den innebär att man efter bästa förmåga tillmötesgår dem som söker vinna insikt i språket – människans specifika uttrycksmedel – med alla dess dimensioner.

Så har vi några särskilt vanskliga hållningar. Vi kan då inte förbigå den tvetalande attityden. Här heter det, att om man exempelvis kör fram en slogan som ”Skriv som du talar”, så gör det ingenting att den är starkt missvisande, för folk vet ändå att man inte skall göra så. De som säger på det sättet blundar för de allvarliga konsekvenserna i skolan och på andra håll. Minst lika svårartad är den låtsasdemokratiska attityden. Den kan snarast anges ungefär som ”Skriv som du vill”. Detta är i grunden en svekfull hållning genom att de som tror på den inte kommer att tas på allvar när de vill göra sig hörda i samhället. En skral språkform väcker irritation, och budskapet går inte fram. I kombination med denna attityd används gärna den negativa benämningen ”språkpolis” på den seriöst arbetande språkvårdaren. Vi kan också notera en slokörad hållning, präglad av stark defaultism när det gäller svenska språket och dess framtid. Det blir ändå engelska snart, kan man höra, och därför är det lika bra att gå över med en gång. Ibland tycks denna ytliga inställning vara förknippad med en uppfattning om att den skulle vara progressiv eller rentav fin.

I över 200 år har det emellertid funnits en *uppdragsbaserad* språkvård. Svenska Akademien har sedan 1786 i enlighet med sina stadgar i uppgift att arbeta på ”svenska språkets renhet, styrka och höghet”, vilket med dagens ord kan sägas innebära klarhet, uttrycksfullhet och anseende. Detta är än idag Akademiens riktmärke.

Till till

För att främja svenskan arbetar Akademien på flera fronter och i samarbete med andra organ, bland dem Göteborgs universitet. Först och främst gäller det utgivning av skrifter i språkliga ärenden, både beskrivande och normerande. Akademien delar också ut priser för framstående insatser på språkforskningens och språkvårdens områden liksom inom svenskundervisningen. Vidare är det fråga om vägledning för alla dem som vänder sig till Akademien i språkliga frågor. Det brukar även beviljas visst stöd till externa språkliga verksamheter. Till detta kommer de litterära priserna och arrangemangen. Ett betydelsefullt nystartat projekt gäller Litteraturbanken. Den blir en parallell till Språkbanken, grundad genom regeringsbeslut 1975 här vid Språkdata, som nu ingår i Institutionen för svenska språket. Språkbankens grunduppgift är att samla in, lagra, bearbeta och tillhandahålla maskinläsbara texter. Språkforskare, språkvårdare och språkligt intresserade i allmänhet utnyttjar den flitigt. Föreståndare är Lars Borin, som också ingår i styrelsen för Litteraturbanken. Där är Mats Malm vid litteraturvetenskapliga institutionen föreståndare.

Den största lexikaliska satsningen är *Svenska Akademiens ordbok*, SAOB, vars första häfte kom 1893 och som i år har nått fram till *till* i början på vad som skall bli det trettiofjärde bandet. Det fyrtionde och sista tryckta bandet skall enligt gällande tidsplan vara klart 2017. Ordboken utarbetas av en redaktion i Lund. Sedan början på 1980-talet har vi här i Göteborg på Akademiens uppdrag drivit projektet OSA (Om svar anhålles eller O som i Ordbok och SA som i Svenska Akademien). Det har gått ut på att genom optisk inläsning av de tryckta banden och särskild strukturering av uppgifterna arbeta fram en mångsidigt sökbar databas grundad på ordboken. Databasen har nu varit i drift ett antal år och är enligt beslut av Akademien gratis tillgänglig på Internet. Vi har omkring två miljoner inloggningar per år från olika delar av världen. Man kan exempelvis söka på uppslagsord, årtal och långivande språk. Adressen är svenskaakademien.se eller sprakdata.gu.se. Projektet har också fått konsekvenser för det dagliga arbetet på ordboksredaktionen. I samarbete mellan Göteborg och Lund är en modernisering av redaktionens arbete genom utnyttjande av datamaskinella metoder långt framskridet. För närmare upplysningar kan man vända sig till Rudolf Rystedt.

Den lilla blå

Viktigast från vägledande synpunkt när det gäller språket är *Svenska Akademiens ordlista*, SAOL. Den kom i sin första upplaga 1874 och i sin hittills senaste, den tolfte, 1998. Inom det svenska språksamfundet fungerar den som norm för ordens stavning, uttal och böjning. Rådande strategi innebär, att en ny upplaga om möjligt skall utges ungefär i mitten av varje decennium. Arbetet på den trettonde upplagan har pågått sedan den tolfte publicerades. Det utförs här vid universitetet med Martin Gellerstam som redaktör och Sture Berg som biträdande redaktör och sker i fortlöpande kontakt med Akademiens språkkommitté, som består av fyra ledamöter och en tjänsteman från sekretariatet. Dessutom inhämtas synpunkter från de språkvårdsorgan som är representerade i Språkvårdsgruppen. Också enskilda personer hör av sig, främst till ordlistans hemsida.

Som varje annan lexikalisk ansats är ordlistan ett genomarbetat urval ur de miljontals ord som används av svensktalande. Inom ramen för de cirka 120.000 uppslagsord som ryms i volymen blir uppgiften att välja ut ett centralt, representativt ordförråd. Mängder av nya ord trycker på, och för att ge plats för viktiga sådana får man låta ett antal ord med låg aktualitet lämna skutan. Det betyder för all del inte att de försvinner ur språket, där de kan användas som tidigare i den mån det finns anledning. Som de senaste upplagorna har visat lever bland annat ord av vissa bestämda typer farligt. Sådana är exempelvis fasta sammansättningar som *avborsta* vid sidan av *borsta av*, kvinnliga benämningar som *befrierska* vid sidan av *befriare* och genom samhällsutvecklingen åsidosatta ord som *förstakammarledamot*.

För att få en bild av den stora mängd ord det finns att välja bland kan vi betrakta några exempel på sammansättningar med *nyckel-* framtagna av Sture Berg ur ett textmaterial på omkring 100 miljoner löpande ord: *nyckelaffär*, *nyckelaktör*, *nyckelallierad*, *nyckelansvarig*, *nyckelargument*, *nyckelart*, *nyckelaspekt*, *nyckelavsnitt*, *nyckelback*, *nyckelband*, *nyckelbarn*, *nyckelbefattning*, *nyckelbefattningshavare*, *nyckelbegrepp*, *nyckelben*, *nyckelbensbrott*, *nyckelbensfäste*, *nyckelbensled*, *nyckelbensskada*, *nyckelbensskadad* osv. Exempelen står i bokstavsordning, och vi har bara sett dem som börjar på *nyckela-* och de första av dem som börjar på *nyckelb-*. Av de visade orden är

nyckelbarn, *nyckelbefattning*, *nyckelben* och *nyckelbensbrott* medtagna i den senaste upplagan av SAOL. De är semantiskt viktiga, de används i olika böjningsformer och de har en total frekvens som visar på livaktighet. Vanligast av de fyra är *nyckelben* med sammanlagt 133 belägg. Av de övriga är det egentligen bara *nyckelbegrepp* som av de nämnda skälen kan göra anspråk på en plats i ordlistan.

År 1986 kom första upplagan av *Svensk ordbok*, utarbetad av en forskningsgrupp här vid universitetet. Det är snart dags för fjärde upplagan, och den utarbetas i samma miljö som de tidigare upplagorna. Nu står emellertid Svenska Akademien som finansiär och utgivare. Ordboken fullföljer den ursprungliga intentionen att ge den mest ingående beskrivningen av vårt nutida ordförråd. Genom sin uppläggning kompletterar den SAOB på flera sätt. Denna är en historisk ordbok som beskriver det svenska ordförrådets utveckling från 1521 till de successiva häftenas utgivningsår. Av naturliga skäl har SAOB sålunda stora luckor när det gäller modernt ordförråd – den började ju utkomma för en bra bit över hundra år sedan. Det är vidare så, att *Svensk ordbok* i den kommande upplagan ger första kända belägg för varje uppslagsords huvudbetydelse eller huvudbetydelser utan att stanna vid 1521. Det rör sig om i runt tal 9000 ord som har tidigare belägg på svenskt område varav åtminstone 400 i runinskrifter, vilket tar oss ner till ett par hundra år efter Kristus. Det tidigast belagda ordet är pronomenet *jag* i runformen *ek*, jämför latinets *ego* och t.ex. *egoism*. När det gäller *Svensk ordbok* kan man kontakta Sven-Göran Malmgren för närmare upplysningar.

Utan tårar

På det grammatiska området är först att nämna *Svenska Akademiens grammatik*, ofta kallad SAG, som utgavs 1999 i fyra band. Den kom till stånd som respons på Akademiens stadgar, där det föreskrivs att en grammatik skall utarbetas. Det hade blivit litet si och så med den saken genom åren, men inför Akademiens 200-årsjubileum 1986 föreslog jag, att det kunde vara dags att göra en rejäl satsning på området. Vi arrangerade ett inledande seminarium med specialister på området och tillsatte sedan en arbetsgrupp bestående av Ulf Teleman, Lund, Staffan Hellberg, Stockholm

(tidigare Göteborg), och Erik Andersson, Åbo, att genomföra projektet under överinseende av Akademiens språkkommitté. Författarna rapporterade regelbundet till kommittén, som successivt läste och kommenterade hela manuskriptet. Vi hade ett femtiotal sammanträden varav flera internt. Grammatiken är i huvudsak organiserad som en ordlära, en fraslära och en satslära med en principiell inledning och ett termregister. Inledningen har dessutom utgivits separat. Målgruppen är i första hand professionella språkintressenter och språkbrukare.

Fyra år senare, 2003, utkom den kortfattade *Svenska Akademiens språklära*, författad på Akademiens uppdrag av Tor Hultman, Lund, och med rätta betecknad som en grammatik utan tårar. Det är fråga om ett självständigt arbete, inte en förkortning av den större grammatiken om än influerat av den och upplagt på likartat sätt. Språkläran riktar sig till en mycket vid krets. Den är lätt att läsa och rikligt försedd med roliga exempel. Liksom fallet är med SAG har exemplen i språkläran huvudsakligen hämtats från Språkbanken. Till skillnad från SAG däremot har språkläran ett normativt syfte. Samarbetet med Akademiens språkkommitté skedde på samma sätt som i fråga om SAG, fast antalet arbetsmöten naturligtvis var färre. För att få ett aktuellt exempel kan man slå upp *valt* i registret och blir då hänvisad till ett stycke där det står: ”I regionalt talspråk (och skriftspråk som återger tal) kan *valt?* beteckna både befintlighet och riktning.” Efter exemplet ”Lola unnar valt du e” kommer upplysningen: ”Detta språkbruk tillhör inte svenskt standardspråk vare sig i tal eller skrift. Där betecknar *valt?* befintlighet och *valt?* riktning.”

Two pågående projekt med andra inriktningar kommer valt och ett på sitt sätt att komplettera uppsättningen. Båda genomförs på Akademiens uppdrag av forskare här vid fakulteten. Bo Ralph är i full färd med att skriva vad som skall bli Svenska Akademiens språkhistoria. Den karakteriseras bland annat av att fästa stort avseende vid det nordiska perspektivet, att beskriva språkets former sådana de framträder autentiskt snarare än i normaliserade versioner och att ge rikligt med belysande exempel. En huvuddel ägnas åt att med utgångspunkt i nutiden, som är slutet på historien, låta skildringen arbeta sig ner genom århundradena ända till läget före vikingatiden. I en temadel behandlas vidare t.ex. svenskan i rikets tjänst

och paret skriftspråk/talspråk. Verket avslutas med en kronologisk sammanfattning av språkutvecklingen.

På motsvarande sätt utarbetar Eva Lilja en svensk metrik, som nu närmar sig sin fullbordan. Den har de tre huvuddelarna versteori, vershistoria och verslära och innefattar också ett termregister. De olika momenten illustreras med valda versexempel som konkretiserar resonemangen. Begrepp som rytm, klang, frasering och poetisk prosa har självklart intresse också i vidare språkliga sammanhang.

Tillsammans ger de arbeten jag har nämnt svenska språkanvändare, språkvårdare och språkforskare en kraftfull uppsättning redskap. De bidrar på sitt sätt också till svenska språkets starka internationella ställning. Den framgår i sin tur dessutom av att svenskan är ett av de hundra mest talade språken i världen, räknat på modersmålstalare. Världens språk är omkring 7 000 till antalet, och matematiskt sett har vi alltså över 6 900 språk efter oss i listan. Nog är ett språk i det läget och med de företrädena värt att vårda. Och det gäller med utnyttjande av beskrivningarna i *Svensk ordbok* både i dagens betydelse 'hålla i väl användbart eller lämpligt skick' och i den äldre svenskans 'bry sig om, ansvara för'.

